

ОЦІНКА ВАРТОСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПРИВАТИЗАЦІЇ

Оксана Івасьо,
*здобувач Інституту регіональних досліджень НАН
України (м. Львів)*

Постановка проблеми. Питання приватизації (як передання об'єктів від держави до приватного сектора) має значний вплив на формування політики та стратегії в сфері інтелектуальної власності й навпаки. В Україні останніми роками поглиблюються негативні тенденції в приватизації об'єктів науково-технічної сфери, що продаються практично за безцінь, без врахування вартості нематеріальних активів. Усупереч чинному законодавству, продовжується практика необгрунтованого внесення до переліку підприємств, які підлягають приватизації, стратегічно важливих для економіки та безпеки держави науково-дослідних установ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ВОІВ, здійснене консультативною комісією, засвідчило, що питання оцінки вартості об'єктів інтелектуальної власності є ключовим і недостатньо дослідженим щодо його значущості для прийняття рішення стосовно доцільності приватизації цих об'єктів [1, 59]. Виявлено також багато прикладів, коли вартість об'єктів інтелектуальної власності була явно заниженою чи не оцінювалася зовсім. Комісія ВОІВ зазначила, що сучасні міжнародні нормативи звітності та методологія оцінки вартості не є адекватними для забезпечення надійної основи оцінки вартості нематеріальних активів, зокрема й об'єктів інтелектуальної власності, в рамках процесів, у край важливих для еконо-

міки багатьох країн, передусім, країн з перехідною економікою. Хоча комісія й дійшла висновку, що в сучасній літературі питання приватизації та права інтелектуальної власності разом практично не розглядаються, проте підкреслюється значний інтерес до інтелектуальної власності з погляду оцінки вартості нематеріальних активів, а, отже, оцінки загального капіталу та стратегічної вартості фірми, що, своєю чергою, важливо для приватизації державних підприємств. Увагу комісії привернула різка цифра, що містилася в одному з висловлених припущень: від 50 до 80 % вартості, створеної фірмою, породжується інтелектуальним капіталом, а не традиційними матеріальними цінностями, що свідчить про зрушення в економічних оцінках від матеріального капіталу до нематеріального й інтелектуального [1, 59–60]. Це зрушення явно простежується в стратегічних підходах до патентування винаходів багатонаціональними фірмами, при цьому патенти розглядаються як цінність не лише з погляду вихідного наміру набуття охорони інновацій, але також з погляду одержання потенційного доходу за рахунок ліцензійних відрахувань, засобу захисту від конкурентів або навіть одержання додаткових доходів, не пов'язаних з основним бізнесом фірми. Усе більше компаній починають розуміти, що агресивна політика в одержанні своїх патентів може надати багато ділових переваг і вони

витрачають значні кошти, регулярно ревізуючи портфель патентів з метою виявлення економічно значущих винаходів [1, 60].

Метою статті є аналіз організаційно-економічних аспектів оцінки вартості інтелектуальної власності в контексті приватизації: розвитку інституту оцінки, категорій суб'єктів оцінки, виявлення проблем, які існують в організації та методології оціночної діяльності, розвитку ринку інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оцінка інтелектуальної власності, що застосовується в Україні, є одночасно і новим видом економічної діяльності і традиційним. Новим тому, що донедавна вся власність була державною і внутрішнього ринку інтелектуальної власності не існувало. Традиційним тому, що в країні існували інститути, котрі виконували функції міжнародного обміну ліцензіями, була сформована система оцінки економічного ефекту при створенні нової техніки, при впровадженні нових технічних пристроїв, процесів, методів тощо. Тобто контроль за внутрішньою ефективністю інновацій був налагоджений. Та якщо раніше на його базі управлінські рішення приймалися досить рідко, а власне аналіз часто здійснювався для обґрунтування вже вибраних кроків, то в наші дні, вже без заступництва держави, кожне підприємство саме формує власну ринкову стратегію, зокрема й на ринку інтелектуальної власності. Інтелектуальна власність як майнове право зараз стоїть в цивільно-правовому обороті на одному рівні з майном.

З розвитком ринкових відносин, зазначає О. Бутнік-Сіверський, формується новий, суто економіко-фінансовий підхід до інтелектуальної власності, що в умовах товарно-грошових відносин набуває ознак товару чи капіталу [2, 149]. Операції, пов'язані з вартісною оцінкою інтелектуальної власності, почалися з часу прийняття

законодавства у сфері інтелектуальної власності та приватизації. Одержали свій розвиток громадські організації оцінювачів в Україні та інших країнах СНД. Почав формуватися професійний етикет оцінки, були розроблені певні стандарти оцінки, створені товариства оцінювачів, що систематизують нормативно-правову базу та термінологію в цій сфері. З прийняттям Закону України «Про оцінку майна, майнових прав і професійну оціночну діяльність в Україні», який регламентує порядок у разі незалежної експертної оцінки, активний розвиток одержала така послуга консалтингових і аудиторських фірм, як оцінка інтелектуальної власності та нематеріальних активів. Проте рідко хто виділяє цю послугу в спеціальну щодо послуг з оцінки та переоцінки будівель і споруд, машин й устаткування. Створена Всеукраїнська громадська організація «Асоціація фахівців оцінки», яка наказом Фонду державного майна України одержала статус саморегульованої організації оцінювачів.

Невизначеність до недавнього часу державної інноваційної політики утруднює стратегічний розвиток комерціалізації в сфері інтелектуальної власності. Особливо це проявляється при приватизації об'єктів науково-технічної сфери. Внаслідок нерегульованості питань комерціалізації та введення в господарський обіг результатів інтелектуальної діяльності, зважаючи на оптимальне поєднання інтересів їхніх творців, бізнесу та держави, обсяги нематеріальних активів не перевищують 1,5 % від вартості основних засобів, що значно нижче за середні показники в країнах ЄС, де їхні обсяги дорівнюють 50–80 % балансової вартості підприємств і організацій [3, 116–118].

На жаль, ні на державному ні на корпоративному рівні більшості підприємств стратегії управління інтелектуальною власністю не створено. Керівник підприємства часто розгуб-

люється в морі інформації про те, що інтелектуальна власність — дуже прибутковий вид власності, його необхідно враховувати на балансі організації, що держава проводить політику націоналізації інтелектуальної власності і що для оцінки інтелектуальної власності потрібні послуги незалежних експертів.

Сьогодні осіб, які займаються оцінкою інтелектуальної власності (суб'єктів оцінки), можна поділити на декілька категорій:

1. *Професійні оцінювачі* — аудиторські та консалтингові фірми, індивідуальні підприємці. Діяльність професійних оцінювачів регулюється Законом України «Про оцінку майна, майнових прав і професійну оціночну діяльність в Україні», який висуває такі вимоги до незалежної оцінки:

- оцінка проводиться на підставі договору про оцінку;
- діяльність оцінювачів ліцензується;
- оцінювач повинен мати відповідний рівень освіти;
- цивільна відповідальність оцінювача повинна бути в обов'язковому порядку застрахована.

Професійні оцінювачі обслуговують переважно сектор ринку, пов'язаний з обов'язковою оцінкою та мають акредитацію при державних установах.

2. *Автори об'єктів інтелектуальної власності — фізичні особи*. Економічні розрахунки в цьому випадку проводять розробники об'єктів інтелектуальної власності для визначення масштабів використання об'єктів інтелектуальної власності підприємством-працедавцем з метою ухвалення рішення про можливу правову охорону об'єктів інтелектуальної власності й участі автора(ів) в доході патентовласника.

3. *Власники інтелектуальної власності — фізичні та юридичні особи*, що діють на ринку інтелектуаль-

ної власності як її продавці. Оцінка проводиться, як правило, власними силами і для обґрунтування ціни операції.

4. *Покупці інтелектуальної власності — фізичні та юридичні особи*, що діють на ринку як покупці розробок. Оцінка також виконується силами фахівців покупця для обґрунтування ціни операції.

5. *Посередницькі фірми в патентно-ліцензійній діяльності*. Оціночною діяльністю займаються також деякі патентні повірені. Оцінка при цьому може проводитись як з боку продавця, так і покупця інтелектуальної власності. Вона, зазвичай, є частиною послуг із захисту інтелектуальної власності, підготовки контракту про її передачу та ін.

6. *Податкові органи й аудитори*. Оцінка в цьому разі здійснюється як частина перевірки правильності відображення оціночних значень, згідно зі стандартом з аудиту оціночних значень у бухгалтерському обліку. Перевірці підлягають відомості та методи, використані оцінювачем у процесі визначення вартості інтелектуальної власності. Також оцінку супроводжує перевірка правильності обчислення відповідних податків.

Послуги професійної оцінки, хоч й мають високі темпи розвитку, все ж методично не забезпечують реальний сектор економіки. Це можна пояснити як достатньо високою вартістю оціночних та консультаційних послуг, так і відсутністю на багатьох підприємствах підрозділів, які опікуються питаннями інтелектуальної власності.

Той парадокс, що Україна, маючи величезний інтелектуальний потенціал, перебуває на одному з останніх місць у світовому технологічному обміні та має нерозвинений внутрішній ринок інтелектуальної власності [3, 116–118], пояснюється багатьма чинниками. Назвемо декілька з них, най-

ближче пов'язаних з оцінкою інтелектуальної власності.:

- Слабкі позиції маркетингу та роботи фінансових аналітичних служб на підприємствах. Вітчизняний власник інтелектуальної власності недостатньо обізнаний про повну ринкову картину у сфері використання його чи подібних до його досягнень, не має фінансової та статистичної інформації про використання аналогів і можливі масштаби застосування його розробок, особливо на міжнародному ринку. В результаті цього відсутня значна частина початкової інформації для аналізу та розрахунків, такої як обсяги ринку, галузева й корпоративна статистика за фінансовими показниками (рентабельності, оборотності тощо), інформація щодо порівнюваних операцій, відомості про конкурентів у сфері технологічного бізнесу.
- Недостатність фахівців-оцінювачів на підприємствах і в наукових організаціях. Визначення та грамотне економічне обґрунтування ціни операції часто є каменем спотикання в процесі комерціалізації інтелектуальної власності. Від уміння обґрунтувати вартість операції на переговорах значною мірою залежить підсумкова вартість ліцензійної угоди.
- Відсутність реальних стандартів оцінки, затверджених на державному рівні. Попри прийняття деяких нормативних актів, розвиток оцінки гальмується через відсутність єдиної методологічної бази оцінки [4]. Частково цю прогалину компенсують саморегульовані організації оцінювачів (Асоціація фахівців оцінки), завдяки розробці та прийняттю власних систем стандартів оцінки по різних напрямках.
- Недостатнє опрацювання нормативно-правової бази з бухгалтерського обліку інтелектуальної

власності як нематеріальних активів, помітне відставання її в своєму розвитку від зарубіжної ускладнює введення інтелектуальної власності в господарський оборот. Наприклад, досить зазначити, що згідно з правилами обліку, інтелектуальна власність, створена в межах бюджетного фінансування (а її частка є досить суттєвою в загальному обсязі інтелектуальної власності в Україні), не знаходить свого відображення на балансі організації. Реальна вартість витрат на створення активу в цій ситуації замінюється в кращому разі сумою витрат на його правову охорону, здійснюваних організацією вже самостійно за рахунок власних коштів.

З погляду менеджменту організації, функції управління й оцінки інтелектуальної власності, зокрема, в багатьох випадках залишилися та закріпилися за патентно-ліцензійними службами підприємств. Однак функції ціноутворення й оцінки були не властиві патентним службам, які виконували інші функції, — патентний пошук, охорону інтелектуальної власності, захист прав в суді тощо. Функції оцінки більшою мірою пов'язані з маркетинговими дослідженнями та фінансовим аналізом [5]. Однак ця теза, для багатьох служб є спірною, оскільки патентознавці не мають практики виконання розрахункових і аналітичних операцій, а маркетингові підрозділи створені лише на небагатьох підприємствах.

Крім організаційних проблем, на мікро- та макrorівнях, існує стала спадковість старих методологічних підходів до оцінки будь-яких робіт і власності. Якщо за кордоном в економіці активно застосовувався прибутковий підхід, прогнозування фінансових результатів, аналіз ефективності інвестицій, то в Україні, Росії та інших пострадянських країнах більше уваги приділялося витратному способу ви-

значення вартості розробок і калькуляції їхньої собівартості.

Оскільки створення інтелектуальної власності тісно пов'язане з виконанням НДДКР, калькуляція собівартості НДДКР використовувалась як витратний підхід оцінки інтелектуальних результатів, які отримуються в процесі виконання НДДКР. При цьому виникає низка проблем, відсутність вирішення яких ускладнює діяльність з оцінки. Серед цих проблем доцільно виділити такі основні, що мають загальний характер:

- фінансування НДДКР майже завжди здійснюється за рахунок коштів різних джерел. Серед них можуть бути державне фінансування, комерційні замовлення, позикові та власні кошти підприємства. Витрати на НДДКР, що враховуються в контексті замовлень, не дають повної історії створення розробки, і є лише частиною бази, загальне значення якої не відоме;
- НДДКР, які дають результат, що максимально пропрацював, тривають роками. Кожен подальший етап досліджень, результати якого можуть бути такими, що ідентифікуються як інтелектуальна власність, спирається на наукові напрацювання, створені в результаті виконання попередніх НДДКР. Отож, об'єкт інтелектуальної власності створюється на базі попередньої інтелектуальної власності. Це призводить до спотворення реального обсягу витрат, направлених на створення інтелектуальної власності;
- на ринкову оцінку інтелектуальної власності помилково переносяться бухгалтерські принципи, для яких витратна методологія є єдино прийнятною. Поняття ринкової вартості підміняється собівартістю. Нерозуміння суті шуканої величини веде до негативного сприйняття оціночних значень.

Проявом витратного ціноутворення в науково-технічній сфері є механізм розрахунку ціни за витратами з деякою мінімальною нормою прибутку, який відбивається в документі «структура ціни». Незважаючи на те, що склад ціни на будь-який товар або власність є комерційною таємницею підприємства, а примушення до її розголошення — порушенням його прав, надання структури ціни, обґрунтування розрахунків і нормативів розрахунків, зокрема й внутрішніх, залишається нормою ділового обороту. Це пов'язано з нормами розрахунку структури ціни та директивних моделей її утворення, що залишилися, статус дії яких по деяких відомствах втратив значущість, а по деяких залишився. Методичні матеріали з оцінки в СРСР ґрунтувалися також на залежності вартості науково-технічної продукції, що містить охороноздатні технічні рішення, від обсягу тиражування її на ринку. В Україні ж чітко відпрацьованих нормативно-методичних документів з оцінки на державному та відомчому рівні не створено.

На цьому ґрунті ринкові принципи оцінки застосовуються незадовільно. Поняття оцінки інтелектуальної власності часто асоціюється з розрахунком витрат на її створення [6]. У цьому випадку власник інтелектуальної власності часто міркує на основі концепції повного відшкодування своїх витрат на розробку за рахунок одного чи декількох продажів. При цьому така система ціноутворення проявляє себе як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку, що призводить до конфлікту інтересів потенційних покупців і продавців ліцензій.

В умовах нерозвиненого ринку інтелектуальної власності альтернативою витратному механізму ціноутворення, на наш погляд, може бути тільки ідеологія прибуткового підходу [7], яка впливає з постулату, що покупець інтелектуальної власності не може оцінити її вище за розмір сукупного

приведеного економічного ефекту від її використання. Звичайно, небезпечним було б ідеалізувати цей підхід, заперечуючи інші. Його актуальність на сучасному етапі зумовлена ситуацією, що саме склалася на ринку інтелектуальної власності. Роль прибуткового підходу полягає в тому, що це найбільш правильний інструмент для прискорення становлення ринку інтелектуальної власності.

На шляху використання прибуткового підходу сьогодні стоїть ряд перешкод, що впливають на об'єктивність оцінки його застосування:

- закритість корпоративних фінансових показників і недостатність показників середньогалузевих, часткова їх конфіденційність;
- відмінності у вітчизняних нормах обліку фінансової звітності порівняно з зарубіжними;
- високий ступінь ризику вкладень у різні сфери бізнесу, сильний вплив політичних чинників.

Не зважаючи на наявність цих складнощів, не можна не зазначити випереджальні темпи зростання обсягів аналітичних послуг інформаційних агентств, консалтингу, що частково компенсують труднощі застосування математичного апарату оцінки.

На основі викладеного варто окреслити також законодавчо не вирішену проблему приналежності об'єктів інтелектуальної власності, створених за рахунок коштів державного бюджету. Неefективний розвиток відносин у сфері інтелектуальної власності в Україні породив концепцію націоналізації інтелектуальної власності та розпорядження виключними правами державою самостійно. Ця концепція знаходить своє відображення в умовах деяких державних контрактів на проведення НДДКР для державних потреб. У контрактах заявляється приналежність державі прав на інтелектуальну власність створену за державний рахунок і ця ж теза іноді звучить з вуст деяких керівників і урядових

осіб. Але при цьому виникають суперечності, що ставлять державну концепцію під сумнів. Такі суперечності обумовлені тим, що використання інтелектуальної власності власне державою неможливе з низки причин:

- держава в особі своїх міністерств, що є держзамовниками, не може, згідно із законом, здійснювати діяльність з розпорядження майном і майновими правами інтелектуальної власності. Належна спадкоємність державних інтересів на комерційному рівні не створена;
- фактично, власниками інтелектуальної власності, переважно, є організації — розробники, оскільки охоронні документи (патенти на винаходи, корисні моделі, промислові зразки) видаються на їхнє ім'я;
- розпорядження таким видом власності, як науково-технічна продукція, неможливе також без участі в процесі комерціалізації розробника, що є фактичним носієм ноу-хау.

Найбільшою помилкою в цьому питанні є те, що проблема прискорення введення інтелектуальної власності в економічний оборот не зводиться лише до вирішення питання розподілу та приналежності прав власності. Кінцева мета державних інтересів полягає в іншому — в розвитку економіко-правових відносин, пов'язаних зі створенням, передачею та використанням об'єктів інтелектуальної власності, створенням додаткових робочих місць і отриманням податкових надходжень у державну скарбницю. Безумовно, вирішення питання щодо механізму розподілу прав визначає розвиток ринку інтелектуальної власності, проте важливим також є вирішення питань, пов'язаних з ціновою політикою в сфері інтелектуальної власності. Ці проблеми повинні вирішуватися, насамперед, у власника інтелектуальної власності, а на державному рівні мають бути вирішені за-

гальні питання регулювання оціночної діяльності.

Висновки

У 2011 році приватизація принесла бюджету України 11,49 млрд грн при запланованих 10 млрд. Основні надходження дали об'єкти науково-технічної сфери — продаж 92,79 % «Укртелекому» (10,575 млрд грн) і 25 % «Київенерго» (450 млн грн). Обсяг надходжень у державний бюджет від приватизації та управління державним майном у 2012–2014 роках, згідно з Програмою приватизації, має становити 50–70 млрд грн.

Однак втрати в науково-технологічному потенціалі від приватизації вимагають вжиття невідкладних заходів. Сьогодні в Україні, на наш погляд, найактуальнішою залишається проблема розуміння цілей і організація системи

оцінки в межах кожної конкретної одиниці господарювання. Саме нормативне визначення особливостей приватизації об'єктів науково-технічної сфери, обґрунтована методологічно система ціноутворення, разом з умілим вибором форми комерційного використання, мають стати ключовим чинником успіху інноваційної діяльності організацій. Це особливо важливо при тому, що залишається незатребуваним значний інноваційний потенціал вітчизняних науки й техніки. ♦

Список використаних джерел

1. Ідріс К. *Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання* / Каміл Ідріс ; Всесвітня організація інтелектуальної власності ; переклад з англійської. — К. : Прок-бізнес, 2006. — 371 с.
2. Бутнік-Сіверський О. Б. *Економіко-правові проблеми забезпечення оцінки та обліку майнових прав інтелектуальної власності* / О. Б. Бутнік-Сіверський // *Право України*. — 2011. — № 3. — С. 149–157.
3. Давимука С. А. *Інтелектуальна власність в інноваційному розвитку економіки України: стан та прогностичні оцінки* / С. А. Давимука // *Роль і значення інтелектуальної власності в інноваційному розвитку економіки: матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції*. — К. : Інститут інтелектуальної власності Національного університету «Одеська юридична академія» в м. Києві, 2010. — С. 115–128.
4. Азгальдов Г. Г. *Оценка стоимости интеллектуальной собственности и нематериальных активов: учебн. пос.* / Г. Г. Азгальдов, Н. Н. Карпова. — М. : Международная академия оценки и консалтинга, 2006. — 400 с.
5. Цибульов П. М. *Управління інтелектуальною власністю: монографія* / За ред. П. М. Цибульова / П. М. Цибульов, В. П. Чеботарьов, В. Г. Зінов, Ю. Суйні. — К. : К.І.С., 2005. — 448 с.
6. Пузыня Н. Ю. *Оценка интеллектуальной собственности и нематериальных активов* / Н. Ю. Пузыня. — СПб. : Питер, 2005. — 352 с.
7. Мендрул А. Г. *Оценка стоимости нематериальных активов* / А. Г. Мендрул, В. С. Ларцев. — К. : Полиграф-Информ, 2004. — 264 с.

Надійшла до редакції 01.03.2012 року